16828
45641

Переучет 1941 г. по Т. К.

БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОЕ ОБЩЕСТВО ИЗДАНІЯ ОБЩЕПОЛЕЗНЫХЪ И ДЕШЕВЫХЪ КНИГЪ.

1987
А 38
633.3+633.1
ВУАСГИ
45644
52
№ 1083
ЦНСХБ 1956
Предметовий каталог
19 г.
Пр 65с
28 ТРА 2014

РОЗМОВА ПРО СЕЛЬСКЕ ХАЗЯЙСТВО

3-тя КНЫЖКА

Сіяни травы, кукуруза та бурякы.

(Съ малюнкамы).

Е. Чикаленко.

Выданнѧ другє доповнене.

Первое изданіе допущено въ подвѣдомственныя Министерству Земледѣлія и Государственныхъ Имуществъ низшія сельскохозяйственныя школы, находящіяся въ тѣхъ губерніяхъ, гдѣ крестьянское населеніе говоритъ на малорусскомъ нарѣчіи.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.
Электро-Типографія Н. Я. Стойковой. Шпалерная, 14.
1902.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 20 октября 1901 года.

Сіяни травы, кукуруза та бурякы.

Ще не такъ давно въ нашимъ краю багато було цилынныхъ степивъ та перелогивъ, а теперъ ридко де трапляється надыбаты яку десятыну степового синокосу. Перше, бувало, безъ сина не обійдеться и той, хто мае тилько одну конячыну, а теперъ и заможни хазяины у насъ бидують безъ сина. А подекуды настало вже й таке, що нема де й скотыны попасты, бо нема ни толокы, ни выгону, а пасуть люде свою худибчыну въ-день по дорогахъ, а въ-ночи по чужыхъ хлибахъ. Та й худоба наша такъ перевелась, що й на худобу не схожа: кони у людей таки, якъ мыши, а коровы менче важять, нижъ загряныцею свыни...

А колысь, якъ було багато синокосивъ, наши степови кони славылысь на ввесь свитъ, а про сирыхъ воливъ ще й доси въ писняхъ спиваютъ, якъ воны тысячи верстъ ходылы у Крымъ по силь та на Динъ по рыбу, а теперешни волы и четверти хлиба не годни весною на базаръ вывезты...

Мынулысь синокосы—перевелась и худоба! А мынулысь степови синокосы черезъ те, що воны родять не багато сина, що зъ йихъ мало корысти; йихъ держалы, покы було просторно, покы земля була дешева, а якъ людей намножылось, якъ земля подорожчала, то йихъ пооралы на хлибъ.

Отъ-же жъ и безъ синокосивъ не можна хазяинуваты, бо безъ йихъ и худобы путящои не буде та й зэмли такъ знесыліють, що й хлибъ на йихъ перестане родыты.

Загряныцею тежъ давно вже нема степовыхъ синокосивъ, нема толокъ, тамъ ще тиснище, нижъ у насъ, отъ-же тамъ люде не пасуть худобы по дорогахъ, тай худоба у йихъ не така, якъ у насъ. Тамъ люде выкохують такыхъ коней, що продаються и по тысячи рубливъ за штуку, а коривъ такыхъ, що дають по 300 видеръ молока въ годъ, а свыней, що важять по 20 пудивъ одна *).

*) Розмова про сельске хазяйство, II книжка.

Тамъ кожный хазяинъ сіе въ поли травы, бурякы, кукурузу и тымъ годуе цилый годъ худобу дома и жыве на маленькому шматочку земли краще, нижъ у насъ якый хазяинъ—на велыкому.

У насъ и доси въ хазяйстви ведеться такъ, якъ за дидивъ велось, або й гирше, бо диды хочъ давалы земли одпочываты, а мы сіемо на йій що-году хлибъ тай дывуемся, що вона родыть не такъ, якъ колысь. Я вже про се говорывъ въ першій «Розмови», а теперъ зновъ скажу: насталы вже часы, що й намъ треба сіяты въ поли не тилько хлибъ, а й травы, бурякы та кукурузу.

Въ цій книжечци я й хочу росказаты въ подробыцяхъ про те, якъ сіють трàвы, кукурузу та бурякы, якъ йихъ збирають та яка зъ йихъ корысть. Я буду росказуваты тилько те, що самъ робывъ на своимъ хазяйстви та що своимы очыма бачывъ по другыхъ краяхъ. Перше, нижъ росказуваты про сіяни травы, я роскажу про те, що треба робыты, щобъ краще родыла трава на тыхъ синокосахъ, що подекуды ще есть по берегахъ ричокъ, по лỳкахъ та по степахъ.

Лукы та степови синокосы.

Зъ самосійныхъ синокосивъ **лучни**, або **лугови**, що залываються весною водою, вважаються за найкращи, бо дають найбильше сина, хочъ сино те и гирше нижъ степове.

Але бувае, що лучни синокосы видъ недогляду такъ псуються, що часомъ не варти и найгиршыхъ болотяныхъ синокосивъ. Часомъ вода заносыть ци синокосы такымъ товстымъ шаромъ намулу, або писку, що трава не може кризь його пробытысь на свитъ Божый; бувае, що таки синокосы по скилька литъ не дають ніякои корысти. Щобъ захыстыты синокисъ видъ такого намулу, треба його одгородыты видъ воды тыномъ, або обсадыты у скилька рядивъ лозою, щобъ намулъ осидавъ не на синокоси. Колы намулъ наносыться зъ проваль та ровивъ, то треба въ вершыни такыхъ ровивъ загатыты гребелькы и направыты воду по цилому нерозмытому мисцю, а щобъ заривняты провалля та ровы, то треба йихъ поперегачуваты въ скилькохъ мисцяхъ гаткамы та переплитаты хворостомъ; колы си гаткы занесе намуломъ, то йихъ треба пидгатыты выще, покы провалля зовсимъ не заривняеться.

А найчастище лучни та лугови синокосы псуються тымъ, що зъ весны на йихъ выпасають худобу: мокри синокосы худоба дуже грузыть — робыть глыбоки слиды, въ котрыхъ застоюеться вода, а потимъ розростаються кысли нейистивни трàвы. Окримъ того, весною худоба затоптуе, затолочуе молоденьку траву, зъидае йистивну, а черезъ те йіи попережають и дають насиння ни на-що нездатни травы, якъ щавиль, глуха кропыва та инши.

Щобъ на лỳкахъ родыла краща трава, перше всього не треба на йихъ пускаты худобы тоди, колы воны мокри. Треба заступомъ, букеромъ, або кинною стругачкою позризаты на йихъ купья, повыкорчовуваты кущи, повыполюваты буръяны, щобъ синокисъ бувъ ривный та чыстый, а ти мисця, де зризана дернына, позасиваты травою.

Що-весны синокисъ треба *скородыты* тяжкымы, гострымы боронамы, щобъ позрываты мохъ, пидпушыты землю, пидворушыты кориння травъ.

Колы лỳкы дуже затвердилы, або на йихъ вкоринылысь нейистивни травы, то треба въ суху пору, въ Спасивку чы-що, *выораты* йихъ, а весною, якъ зійде вода, *посіяты* овесъ, заволочыты його добре, щобъ не було грудокъ, тай розсіяты по йому *клеверъ*, *тымофіевку*, або *костырь*, або мишанку зъ сихъ травъ; дали я про се роскажу докладнище. Пидъ вивсомъ трава зійде, роскориныться и, по збори вивса, густо укрые землю. А щобъ часомъ въ посуху овесъ не заглушывъ травы, то краще його посіяты на третыну (1/3) ридче, якъ винъ завжде сіеться, а ще краще скосыты його зеленцемъ на сино, тоди трава швыдче вкориныться и тамъ буде кращый синокисъ.

Часомъ мокри лỳкы засиваютъ и такъ: весною выскородять йихъ гарненько, щобъ ажъ почорнилы, тай розсиваютъ траву зъ дрибненькымъ насиннемъ; насиння засмокчеться въ землю и зійде, то за лито сіяна трава укориныться и заглушыть инши трàвы.

Не дуже мокри лỳкы, таки що ридко колы залываються водою, треба на скилька литъ пустыты въ оранку пидъ хлибъ, а потимъ зновъ засіяты травою. Найкраще йихъ ораты зъ осены, въ суху пору, а весною засіяты льономъ; на нызькыхъ земляхъ, колы на йихъ нема солонцивъ, льонъ родыть дуже добре и дае велыку корысть, а на солонцяхъ винъ жовкне и

пропадае; на другый рикъ, писля льону, добре вродыть яра пшеныця, а писля пшеныци посадыты картоплю, бурякы,або кукурузу, а писля йихъ, на четверте лито, посіяты овесъ зъ травою.

На **степовыхъ** синокосахъ трава родыть добре тилько въ дощове лито, въ посуху-жъ воны ничого не дають, або дуже мало, тымъ-то степови синокосы, якъ сказано, вже мынаються, але все такы треба й про йихъ де-що сказаты.

На степовыхъ синокосахъ тежъ не годыться зъ весны пасты худобы, не годыться йихъ и въ-осенѣ дуже збываты, бо видъ того воны втолочуються и родять менче сина. Худоба выидае йистивни травы, а погани, якъ чаполочь, розростаються, и черезъ те синокисъ зъ кожнымъ годомъ стае все гиршый та гиршый.

Щобъ синокосы давалы кращи врожаи сина, йихъ треба що-весны *скородыты* боронамы зъ вагою, або дряпакамы та посыпаты тоненько дрибнымъ гноемъ, гнылою половою, попиломъ; у насъ по селахъ того попилу цили могылы марно пропадають, а зъ його на поли була бъ велыка корысть. Люде помичають, що на синокосахъ трава краще росте на тыхъ мисцяхъ, де стоялы скырты, де було тырло, або де палылы солому чы дрова та зостався попилъ.

Колы степовый синокисъ такъ затвердне, що перій вже пропадае, а почынають росты тонконогы та тырса, то його треба *переораты* не глыбоко въ мокру осинь, заскородыты злехка, щобъ не повытягаты коринння, то весною перій самъ видновыться и въ перше-жъ лито тамъ буде кращый синокисъ.

Теперъ я роскажу, яки бувають сіяни трàвы, якъ йихъ сіяты и яка зъ йихъ корысть въ господарстви.

Мало не вси сіяни трàвы ростуть въ нашимъ краю самосіемъ по лукахъ, по степахъ та мижъ хлибамы. Есть зъ сыхъ травъ таки, що выростають зъ насиння и ростуть тилько одно лито, а въ-осенѣ коринь пропадае и на друге лито йихъ зновъ треба сіяты.

А есть травы таки, що якъ посіються разъ, то вже сами зъ кориня ростуть литъ по скилька на однимъ мисци.

Мижъ сіянымы травамы есть схожи на колосовый хлибъ—стебелъ у йихъ тонкый, ривный, лысточкы вузеньки, насиння въ колоску, або у волотку,—таки травы звуться *злаковымы*.

Други травы мають стебелъ гыллястый, лысточкы кругленьки, насиння въ стрючку, си травы схожи на горошокъ и звуться *горошковымы* чы *бобовымы*.

Злакови травы.

Мижъ злаковымы травамы, що ростуть въ нашимъ краю, есть дуже корыстни въ хазяйстви, а есть и нейистивни, що тилько псують синокосы. Одни зъ йихъ однолитни, други двохлитни, а найбильше такыхъ, що зъ коринння ростуть по скилька литъ на однимъ мисци. Зъ сыхъ травъ найбильше корыстни—*перій*, *костырь*, *тымофіева трава*, *тонконогы*, що самосіемъ ростуть по нашыхъ синокосахъ, а зъ однолитныхъ найкорыстнища, але ще мало видома нашымъ господарямъ, трава *могаръ*, чы *биръ*, якъ у насъ йіи называють.

Зъ шкодлывыхъ злаковыхъ травъ всимъ видома *чаполочь*, що росте по степовыхъ синокосахъ, але найбильше всимъ видома и осоружна — *вивсюга*, чы *овсюгъ*; вона страшенно глушыть хлибà, засмичуе поля и черезъ неи часомъ пропадае ввесь урожай хлиба.

Вси злакови травы бильшъ-меншъ схожи одна на другу и стебломъ, и лыстомъ, и коринням; воны не пускають кориня глыбоко въ землю, а кориняться въ тимъ самимъ шари земли, де й хлибà, а черезъ те воны такъ само бояться посухы и родять добре тилько въ дощове лито; мижъ нымы одынъ тилько *могаръ* росте добре и въ сухе лито; зъ його я й почну розмову про сіяни травы.

Могаръ. Могаръ, якъ сказано, трава однолитня, лыстомъ и стебломъ винъ дуже схожый на наше просо, а колосомъ трохы скыдается на мышій, тилько колосъ його далеко товщый и довшый. Коринння пускае глыбше въ землю, нижъ вси злакови травы и не боиться посухы. Могаръ не вередлывый, винъ добре родыть на всякыхъ земляхъ — на твердыхъ глынястыхъ, на писчаныхъ, а наибильше любыть чорноземлю и дае на йій часомъ пудивъ и по 400 сина зъ десятыны.

Могарове сино дуже сытне, його люблять кони, скотына, вивци и швыдко нымъ найидаються и добре поправляються видъ його.

Въ велыкыхъ хазяйствахъ, де треба багато сина и де есть багато земли, выгоднище сіяты таки травы, що по

скилька литъ ростуть на одному мисци зъ кориня, а на надильныхъ, громадськыхъ земляхъ выгоднище сіять однолитни трàвы, бо надильни зèмли часто передиляються, а якъ и не передиляються, то хазяинъ не вбереже свого синокосу видъ людськои скотыны. Друге дило— однолитня трава, якъ могаръ,— кожный господарь може його щороку сіяты въ тимъ поли, де сіеться ярына, бо винъ росте тилько одно лито и до Пèтра вже звозыться зъ поля.

Могаръ.

У насъ въ Херсонщыни и въ Бессарабіи люде сіють могаръ на сино на такыхъ земляхъ, що вже засмитылысь вивсюгомъ та буръянамы и не родять хлиба; орють пидъ його весною, выскорожують риллю, розсивають пуда пивтора насиння на десятыну и потимъ заволочують боронамы; а найчастище розсивають насиння прямо по стерни, заволикають добре, а въ Петривку косять його и збирають пудивъ по 150 сина зъ десятыны.

Въ де-якыхъ экономіяхъ, де зèмли дуже выроблени и на толоци не бувае литомъ паши, сіють весною могаръ по толоци та заскорожують боронамы, то на толоци выростае така хороша паша, що часомъ по куткахъ йіи выкошують на сино. А колы толока зъореться на паръ, то могаръ розсивають въ жныва по стерняхъ пидъ бороны на пашу для худобы; писля дощыку могаръ сходыть, роскориняється и скотына мае де пастысь до самыхъ морозивъ. Тилькы його можна сіяты по тыхъ стерняхъ, що на друге лито пидуть пидъ толоку; бо ти стерни, що йдуть пидъ ярыну, треба раз-у-разъ ораты на зяблю яко-мога ранище; найкраще йихъ ораты заразъ писля

жнывъ, тоди ярына вродыть удвое бильше нижъ на весняній оранци.

Колы могаръ сіеться на *сино*, то найкраще выораты пидъ його весною, выскородыты добре, и колы земля выгріеться и не буде вже заморозкивъ, посіяты на десятыну пудивъ *два* насиння, а щобъ зерно лягло ривнище, сіють навхрестъ: одынъ пудъ вздовжъ нывы, а другый — впоперекъ и заволочують; зъ сивбою не треба спишыты, бо сходы могара бояться морозивъ. Въ Бессарабіи сіють могаръ и зъ кукурузою: беруть *пивтора* пуда могару та *пивъ*-пуда кукурузы на десятыну; кажуть, що тоди збираеться ще бильше паши, нижъ зъ самого могару.

Сходыть винъ и росте такъ само, яко и просо; на сино його *косять* тоди, якъ тилько почне выкыдаты колосъ; скосывшы, йому дають полежаты въ покосахъ, щобъ прывъявъ, а потимъ згребають у валкы и кыдають въ копыци. Колы есть жатка, то краще зъ жаткы скыдàты въ невелычки купкы, а потимъ, колы просохне, складаты въ копыци.

У насъ часто люде сіють його и на зелену пашу, тоди накошують що-дня и годують нымъ робочу скотыну, або дають на ничъ коровамъ; колы лито не сухе, то писля могару видростае отава и скотына мае хорошу пашу до самои осены.

На *насиння* сіють могара пуда *пивтора* на десятыну, а найкраще його сіять рядовою сивалкою, тоди сіеться не бильше *пуда* на десятыну, бо тоди все зерно лягае ривно въ землю и дружно сходыть; рядовый посивъ дае й бильшый врожай зерна.

Жнуть могаръ тоди, колы колосъ почне бурить; жатый винъ лежыть зъ день въ пометахъ, а потимъ його въяжуть въ снопы та складають въ копы; найкраще його жаты жаткою, а черезъ день купкы повъязаты въ снопы.

Молотыты його сходнище ципамы, або гармановать киньмы, бо на молотылци багато зерна оббываеться и робыться пшоно, котре вже не годыться на насиння.

Зъ десятыны намолочуеться пудивъ 50, а часомъ и бильше, зерна и продаеться воно по 1 рублю и дорожче за пудъ. Зерно могарове трохы дрибнище видъ проса; зъ його можна робыты пшоно на кашу, можна годуваты нымъ птыцю, худобу; солома могарова дуже сытна и смашна, кони и скотына йидять йіи охитнище, нижъ бурьяновате або болотяне сино.

Въ де-якыхъ господарствахъ Херсонщыны його сіють въ такимъ сивообороти: розбывають поле на шисть змынъ и на 1-й змини роблять паръ, на 2-й сіють озымыну, на 3-й — кукурузу, бурякы, картоплю, на 4-й — яру пшеныцю, на 5-й — могаръ, а на 6-й — ячминь та овесъ. Частыну пьятои змины, на котрій посіяно могаръ, пускають въ толоку, то скотына мае циле лито хорошый выпасъ.

Зъ того, що я росказавъ про могаръ, выдно, що ся трава дуже пидходяща для нашого краю, а особлыво для дрибныхъ хазяйствъ, и кожному господареви годылося-бъ добуты зъ його насиння и посіяты на пробу; на першый разъ можна купыты могару въ Земскій Управи, а потимъ вже кожный годъ зоставляты шматочокъ на насиння.

Перій. Перій росте на всякыхъ земляхъ, але найбильше любыть мнягку чорноземлю и на такій земли довше держыться и дае въ лито пудивъ 150 сина зъ десятыны; на высокыхъ писчаныхъ шпыляхъ, проты холодного витру, винъ не може росты, бо на такыхъ мисцяхъ литомъ выгорае, а зимою вымерзае.

Коринь його не йде глыбоко въ землю, а пускае паросты, котри стеляться пидъ верхомъ; въ мнягкій земли винъ шыроко роскориняється и глушыть всяку иншу траву и росте добре, ажъ покы земля не затвердне и не зацилыныться, тоди синокисъ заростае тонконогамы та тырсою.

На сино перій вважаеться найкращымъ за вси травы; тилько його треба *косыты* у свыду, тоди якъ винъ почынае квитуваты (красуватысь), а колы його перепустыты, то сино буде тверде, не матыме вже того смаку та зажывку и не буде таке корыстне.

Перій, якъ сказано, дуже роскориняється въ мнягкій земли и, колы заведеться на робочыхъ поляхъ, де сіеться хлибъ, то дуже глушыть його. Выбавыты його можна тилькы тоди, колы часто сіяты на тимъ поли гречку, або таки рослыны, що сапаються. Щобъ позбутысь його на толошнимъ поли, треба толоку миленько выораты въ саму спеку, а якъ кориння повыгоряе, то повытягаты його дряпакамы та боронамы.

На робочыхъ поляхъ завжде багато морокы зъ періемъ, а черезъ те його не слидъ завòдыты на тыхъ поляхъ, де сіеться хлибъ, а хто схоче маты синокисъ зъ перію, то

краще сіяты його завжде де-небудь окроме, щобъ винъ не заважавъ хлибови.

Сіяты перій можна весною и въ-осены, абы въ мокру землю; сіють його и по хлибови и самый; по хлибови сіють такъ: якъ посіють жыто, або весною овесъ та заволочуть, то въ той самый день, або на другый розсиваютъ по верху насиння зъ перію (на десятыну його сіеться пудивъ 3), а потимъ зновъ злегенька заволикають. Перій сходыть пизнище видъ хлиба и въ перше лито пидъ хлибомъ росте бильше въ коринь, нижъ стебломъ: хлибъ выколосыться и поспине, а перій пидъ нымъ ледве-ледве выросте на четверть; въ дощове лито винъ пидъ хлибомъ добре вкориняється и писля жнывъ густо вкрывае землю, а на друге лито вже дае врожай сина.

А колы лито сухе, то винъ въ холодку росте ще тупище, а писля збору хлиба, якъ прыпече сонце, то винъ и зовсимъ часомъ выгоряе, а черезъ те въ сухыхъ краяхъ краще його сіяты не зъ хлибомъ, а *самый*. Колы трава сіеться сама, то вона зъ весны прывчаеться до витру и до спèкы, хлибъ йій не заважае росты, не глушыть йіи и вона краще вкориняється и въ перше-жъ лито дае, хочъ и не велыкый, врожай сина.

Безъ хлиба перій сіеться прямо по рилли въ-осены, чы весною, и заволикаеться боронамы; у насъ часомъ його сіють и на картоплыщи, баштаныщи прямо наволокомъ и винъ добре сходыть и роскориняється.

Кажуть, що подекуды його сіють и такъ: посичуть свиже коринння сичкарнею на шматочкы, намочують йихъ тай розсивають по рилли, а потимъ прыралюють, або миленько прыорюють.

Щобъ маты свое *насиння* зъ перію, треба шматокъ кращого перійного синокосу покынуты, щобъ перій выспивъ, а потимъ выжаты його, повъязаты въ снипкы, а якъ винъ выстоиться въ кланняхъ, обмолотыты цыпамы та провіяты на тыхому витри. Въ экономіяхъ його молотять паровою молотылкою, тилько зовсимъ закрывають витеръ, бо періеве насиння дуже легке. Зъ десятыны намолочуеться пудивъ 15—20 насиння, продаеться воно по 5 рублывъ за пудъ; хто заводе його у-перше, той може назбираты соби колоскивъ перію на поли, на горòди, по межахъ, бо винъ въ нашимъ краю росте скризь.

Щобъ краще родывъ перій на сіянимъ синокоси, то його треба що-году *скородыты* боронамы та посыпаты гноемъ, попиломъ, якъ се говорылось про самосійный степовый синокисъ, тоди винъ буде даваты далеко бильше сина и держатыметься дуже довго на однимъ мисци.

Костырь.

Костырь. На перій схожа и друга степова трава — костырь голоколосый.

Стебломъ и лыстомъ винъ подибный до перію, а колосомъ скыдается бильше на чаполочь; коринь його схожый на коринь перію, тилько не стелеться такъ, а росте купою.

Костырь росте и на нашыхъ степовыхъ синокосахъ, але не такъ густо якъ перій, а кущамы; винъ найбильше любыть нызьки земли и на лу̀кахъ, котри залываються весною, росте густо и дае по 600 пудивъ сина зъ десятыны, але й на высокыхъ земляхъ, колы заведеться, то родыть краще одъ перію, тилько на горбахъ, проты холодного витру його не слидъ сіяты, бо вымерзне.

Сино зъ костырю гирше, нижъ зъ перію, а якъ перестоить на пни, то гирше видъ соломы, бо тоди воно крыхке та тверде, а черезъ те костырь треба *косыты* на сино — покы ще винъ не повыкыдавъ колосу; хочъ тоди й менче збереться сина, за те воно буде корыстнище. Отава зъ костырю, такъ якъ и зъ перію, одростае тилько въ дощове лито.

На вохкыхъ, нызькыхъ земляхъ костырь, якъ сказано, дае дуже багато сина и держыться довго на однимъ мисци, а на степовыхъ земляхъ росте не довго, а колы його посіяты зъ люцерною та що-весны шкрябаты боронамы та посыпаты дрибнымъ гноемъ, попиломъ, то й на высокыхъ земляхъ винъ держыться довше и дае що-году пудивъ по 200 сина зъ десятыны.

На нызькыхъ земляхъ його сіють по хлибови, якъ се росказано тамъ, де говорылось про лу̀кы, и сіють густо — пудивъ до 5 на десятыну, а на степовыхъ земляхъ його сіють весною на рилли, або на кукурузныщи, картоплыщи и насиння розсивають не бильше 4-хъ пудивъ; найкраще його сіяты зъ люцерною, про сю мишанку я роскажу дали.

Насиння зъ костырю збираеться такъ само, якъ и зъ перію, а колы його не багато, то зжынають колоскы серпомъ, а потимъ вымолочують йихъ; зъ десятыны намолочуеться пудивъ 15—25 насиння, котре продаеться рубливъ по 3 за пудъ.

Тымофіевка. Тымофіева трава або жытныця росте скризь въ Россіи, вона не боиться морозивъ, а черезъ те йіи сіють и въ холодныхъ краяхъ; вона любыть нызьки, вохки земли и боиться посухы; въ нашимъ краю самосіемъ росте тилько по нызынахъ. Стебломъ та лысточкамы вона скыдается на жыто, а колосомъ—на мышій, тилько колосъ йіи довшый и ривнищый; коринь пускае глыбше въ землю, нижъ перій та костырь, а все такы не такъ глыбоко, якъ могаръ.

У насъ йіи сіють тилько по берегахъ ричокъ, по лу̀кахъ, чы лугахъ, а въ Черныговщыни вона росте и на высокыхъ, ривныхъ земляхъ, бо тамъ лито не таке сухе, якъ у насъ; колы вона вкориниться, то держыться литъ 6, або й довше, на однимъ мисци и дае до 200 пудивъ сина зъ десятыны.

Сино зъ неи хороше, колы кошене въ свыду, якъ тилько вона почне выкыдаты колосъ, а перестояне—тверде, сухе и не вартъ доброи пашыстои соломы.

Тымофіевку сіють весною зъ ярымъ хлибомъ: перше посіють хлибъ, заволочуть добре, щобъ не було грудокъ, а потимъ розсивають по *одному* пуду тымофіевкы на десятыну и прыкочують коткомъ. Насиння йіи дуже дрибне, якъ пшоно, а черезъ те його заволикаты боронамы не слидъ, бо воно глыбоко западе въ землю и не зійде. На мокрыхъ лукахъ тымофіевку сіють зъ осены, прямо по неораній, а тилько выскороженій, земли. Найчастище тымофіевку сіють весною зъ

червонымъ клеверомъ, тоди на десятыну беруть 30 фун. тымофіевкы и 1 пудъ клевера.

Колы тымофіевка, або й иныпа яка трава, сіеться по хлибови, то треба хлибъ сіяты на третыну (1/3) ридче проты того, якъ завжде сіють, щобъ винъ не заглушывъ травы. Пидъ хлибомъ тымофіевка сходыть, роскориняється, и на другый годъ вже йіи можна косыты на сино; въ перше лито йіи треба оберигаты видъ худобы, бо коринь йіи ще держыться не крипко. На насиння треба завжде зоставляты такый синокисъ, що вже скилька литъ косывся, бо помичено, що писля збору насиння трава почынае ридныты и скоро зовсимъ пропадае.

Тымофіевка.

Насиння тымофіевкы крипко держыться въ колоску и не лехко вымолочуеться, а черезъ те, колы хотять зибраты зъ неи *насиння*, то дають йій добре выспиты и жнуть тилько тоди, колы колоскы лехко ростераються на долони пучкамы. Скосывшы, йій дають полежаты у пометахъ зъ суткы, а потимъ въяжуть въ снопы, складають въ копы и молотять ципамы, або молотылкою. Зъ десятыны збираеться пудивъ 15—20 зерна, котре продаеться по 3 р. 50 к. за пудъ.

Окримъ сыхъ травъ, про котри я росказавъ, есть ще багато злаковыхъ травъ, що ростуть самосіемъ по лугахъ, по степахъ и въ де-якыхъ хазяйствахъ сіються на сино. Есть килька сортивъ **райграсивъ**—французькый, англійськый та итальянськый, есть **йожа**, килька сортивъ **мятлыка** та иныши.

Си травы ридко колы сіються сами, найчастище йихъ

лидмишують до иныхъ травъ и роблять зъ ныхъ мишанкы. Про мишанкы я ще буду говорыты дали, а теперъ скажу, що хто схоче сіяты трàвы, то повыненъ памъятаты ось що. — Въ тыхъ краяхъ, де бувають часто посухы, краще сіяты трàвы *сами*, а не по хлибови; въ краяхъ, де лито не дуже сухе, выгоднище сіяты трàвы зъ хлибомъ, тилько хлибъ треба на третыну (1/3) сіяты ридче, якъ винъ завжде сіеться, щобъ винъ не заглушывъ травы.

Дрибненьке насиння писля сивбы треба тилько прыкачаты коткомъ, або заволочыты лискою, а крупне можна й боронамы. Покы трава не вкориныться, не треба на йій пасты худобы, а особлыво въ мокру погоду. Що-весны треба траву *скородыты*, щобъ пидпушыты землю, пидворушыты кориння. Николы не слидъ збираты насиння зъ тыхъ травъ, що ще не вкоринылысь, бо писля збору насиння, трава не довго росте.

Бобови травы.

Бобови чы горошкови трàвы самосіемъ ростуть въ нашимъ краю скризь — есть воны и по нызькыхъ, вохкыхъ земляхъ, есть и по высокыхъ, сухыхъ. Вси воны, бильшъменьшъ, схожи на горошокъ — стебла у йихъ крыслати, гыллясти, лыстъ кругленькый, мнягкый, коринь йде въ землю на велыку глыбыну; есть мижъ бобовымы таки травы, що мають коринь до 20 аршынъ довжыны, а черезъ те си травы тилько змалку бояться посухы, а якъ вкориняться, то тягнуть соби воду зъ велыкои глыбыны и добре ростуть и въ посушне лито. Си травы *не вытягають* сылы зъ верхнього шару земли, а беруть йіи зъ глыбыны та зъ воздуху и запасають йіи на своихъ довгыхъ и товстыхъ коринняхъ; колы яка-небудь бобова трава поросте скилька литъ на однимъ мисци, а потимъ зъореться, то земля видъ йіи кориння такъ пиддобрыться, наче на неи навезено гною. Колы земля такъ выснажылась, що вже не родыть хлиба, а гною на неи ніякъ вывезты, то таку землю можна добре выправыты, посіявшы на ній яку-небудь бобову траву. Сино зъ бобовыхъ травъ вважается за найкраще, особлыво для молодняка.

Мижъ бобовымы травамы есть однолитни, двохлитни и таки, що ростуть на однимъ мисци зъ кориня литъ и по 20; зъ однолитнихъ бобовыхъ травъ найчастище сіють вику.

Вика. Вика, або польовый горошокъ, росте у насъ дыко помижъ хлибамы и кожный знае йіи; вона обвывается кругъ стебла жыта, цвите червоно, стрючечкы у неи довговати, а насиння кругле сиро-зелене зъ темнымы крапынками; коринь йде глыбоко въ землю. Отже замисць дыкои викы, краще сіяты сіяну вику зъ чорнымъ або билымъ насинньмъ.

Сіеться вика на сино весною зъ вивсомъ, бо сама завжде вылягае; росте вона на всякыхъ земляхъ, але любыть земли нызьки, морозивъ вона не боиться и сіеться и въ холодныхъ краяхъ.

Въ краяхъ зъ вохкымъ клыматомъ йіи *сіють* такъ: зимою навозять на поле гною, весною його рострушують ривненько, а потимъ сіють 6 пудивъ викы та 6 вивса на десятыну и заволочують боронамы. Въ Петривку, колы вика зацвите, а овесъ выкыне колосъ, сю мишанку *косять* на сино, просушать въ валкахъ и швыденько забирають зъ поля та заразъ-же орють се поле на паръ и въ Спасивку сіють на йому жыто. Писля викы, якъ и писля всякои горошковои травы, колосовый хлибъ родыть дуже добре, бо вона бере сылу зъ глыбыны та зъ воздуху и збагащае верхню землю.

У насъ не можна писля викы въ те-жъ лито сіяты озымого хлиба, бо вона дуже высушуе землю, а треба поле зъ пидъ викы выораты на *зяблю*, то воно за зиму набереться воды и на друге лито на йому вродыть добре ярына.

Полтавськый хазяинъ М. Ганько *) радыть вику сіяты въ такому сивообороти: розбыты поле на чотыры змины и на 1-й змини зробыть паръ, на 2-й — посіяты озымыну, половыну 3-и змины засіяты викою зъ вивсомъ на сино, другу половыну засадыты картоплею, бурякамы, а 4-ту змину засіяты ярыною.

На *насиння* викы сіеться пудивъ по 8 на десятыну, а вивса пудивъ 4 и збираеться вона тоди, колы поспіють стрючкы; зерно зъ йихъ лехко вымолочуеться ципомъ; десятына викы дае до 50 пудивъ зерна, котре продаеться по 1 рублю за пудъ.

Мохната вика. Зъ недавнихъ часивъ у насъ почала росповсюжуватысь чорна мохната вика, що сіеться и весною и на зиму;

*) „Якъ дбаешъ, такъ и маешъ“, М. Ганько, Полтава.

вона не боиться ни морозивъ, ни посухы; росте добре и на писчаныхъ, на перепаханыхъ та писныхъ земляхъ. Колы йіи сіють на зиму, то беруть пудивъ 4 жыта та пудивъ 6 викы, розсивають по рилли и заволикають боронамы. Найкраще йіи сіяты мижъ двома Пречыстамы (15 августа и 8 сентября), тоди вона до зимы добре вкориниться, а весною видросте; часомъ до Мыколая (9 мая) вже зацвите, тоди йіи косять на сино; въ дощове лито вона видростае отаву, котру або косять на сино, або покыдають на насиння.

Колы йіи весною не косять на сино, то вона достыгае разомъ зъ жытомъ, косыться, въяжеться; жыто лехко зъ неи высіеться и тоди можна зъ однои нывы взяты въ одно лито врожай жыта и викы. На насиння краще сю вику сіяты на писныхъ земляхъ, бо на нызькыхъ, жырныхъ вона росте дуже буйно, а черезъ те вылягае и загнывае. Весною мохнату вику сіють зъ вивсомъ, такъ само, якъ и всяку яру вику.

Окримъ викы есть ще багато одполитнихъ бобовыхъ травъ; де-котри зъ ныхъ сіються на пашу, на зерно, а инши — для того, щобъ выправыты землю; найбильшъ видоми зъ ныхъ — **люпины, соя,** але йихъ у насъ ридко хто сіе.

Люцерна. Люцерна вважаеться найкращою травою для нашого краю за вси горошкови трàвы. Загряныцею и у насъ найбильше сіеться французька люцерна и зридка, тилькы на писчаныхъ земляхъ, — туркестанська. Стебломъ и лыстомъ вона дуже схожа на нашъ буркунъ, тилько цвите не жовто, а сыненько.

Коринь у люцерны дуже довгый и йде у глыбыну на 2, на 3, а часомъ и бильше сажнивъ, а черезъ те вона не перебирае верхнею землею, абы въ глыбыни земля була для неи пидходяща. Колы коринь йіи наткнеться на каминь, на дуже твердый глей, або на сухый писокъ, то люцерна почне хыриты, а потимъ и зовсимъ пропадае; тежъ саме зъ нею робыться, колы коринь йіи надыбае въ глыбыни воду. Пидъ люцерну треба выбираты таки земли, щобъ воны не малы дуже крутого схылу, бо на такыхъ земляхъ люцерна не довго росте и дае мало сина. Вона тежъ не любыть лòщынъ, въ котрыхъ застоюеться вода; таки мисця краще засиваты костыремъ, або тымофіевкою. Найкраще люцерна росте на земляхъ *ривныхъ*, або зъ невелыкымъ скатомъ проты сонця та

ВУАСГІ

жырныхъ, гноюватыхъ; на такыхъ земляхъ люцерна держыться дуже довго, часомъ довше 15 литъ, косыться по трычи въ лито и дае пудивъ 400 сина зъ десятыны; на гиршыхъ земляхъ вона росте литъ 6 и за два разы дае пудивъ 200 сина въ лито. Пидъ люцерну треба завжде добре *выробляты* поле, бо вона боиться перію и всякыхъ коринстыхъ травъ; краще всього на тій земли, де мае буты люцерна, зо два годы садыты картоплю, бурякы, або иншу яку рослыну, що сапаеться, а ще краще зробыты на ній чорный паръ, щобъ земля очыстылась видъ буръянивъ, розмягчылась.

Люцерна.

Пидготовывшы такъ землю, треба йіи зъ осены выораты яко-мога глыбше и весною, якъ зійде снигъ и земля протряхне такъ, що не мажеться боронамы, треба йіи выралыты, потимъ выскородыты добре, щобъ не було грудокъ и *посіяты* люцерну тай прыкачаты коткомъ, або заволочыты лискою. Люцерну, якъ и всячыну, краще сіяты рядовою сивалкою не глыбше, якъ на пивъ вершка, а колы сивалкы нема, то насиння розсиваютъ рукамы, змишавшы зъ сухою землею: половыну сіютъ повздовжъ нывы, а половыну въ поперекъ, тоди воно лягае ривнище. Рядовою сивалкою сіеться на десятыну пуда *пивтора* насиння, а рукамы не менче 2-хъ пудивъ.

Насиння люцерны дрибненьке, трохы менче видъ пшона, а формою и смакомъ нагадуе квасолю, воно й сходыть такъ само. Свиже насиння въ теплу погоду не довго лежыть въ земли, за тыждень и сходыть, а въ холодній земли лежыть тыжднивъ и два; насиння старше двохъ рокивъ сходыть погано, а черезъ те синокисъ заростае буръянамы.

Щобъ буръяны не глушылы люцерны, не заважалы йій, йихъ треба *сполюваты*, а колы буръяны дуже густи, то краще ранище *скосыты* синокисъ, тоди буръяны прыболіють, не будуть глушыты люцерны и въ те-жъ лито, писля жнывъ, вже накосыться, хочъ не багато, але чыстого люцернового сина.

Въ краяхъ, де не бувае посухы, люцерну выгоднище сіяты по хлибови. Рано весною посіяты пшеныцю, просо, або овесъ на третыну ($^1/_3$) обриднище, якъ воны завжде сіються, заволочыты у скылька боринъ, щобъ рилля була гладенька, а потимъ посіяты люцерну такъ само, якъ росказано, тай прыкачаты коткомъ; тилькы николы не треба сіяты люцерны зъ шыроколыстымы рослынамы, якъ гречка або горохъ, бо воны заглушатъ сіяну траву. Пидъ хлибомъ люцерна росте бильше въ коринь, а писля збору хлиба вона розростаеться и стебломъ, а все такы въ перше лито на йій синокосу не буде; писля жнывъ треба заразъ-же забрать копы зъ люцернового поля, бо пидъ нымы люцерна *выпривае*.

Люцерна сіяна зъ хлибомъ завжде выходыть чыстища видъ тіеи, що сіяна сама, але въ посушне лито вона часомъ пропадае пидъ хлибомъ: овесъ або пшеныця ростуть швыдче видъ люцерны и, якъ трапыться таке сухе лито, що въ земли не хватае воды на обыдви рослыны, то овесъ чы пшеныця выпьютъ всю воду и заглушатъ люцерну; отъ черезъ що въ нашимъ краю краще *сіяты* люцерну *саму*.

Рано весною, якъ тилько земля розмерзнеться, люцернове поле треба *выскородыты* разивъ два навхрестъ гострымы боронамы, щобъ позволикаты смиття, пидпушыты землю, а колы люцерна ожыла и почала одростаты, тоди вже скородыты не годыться; на другый годъ краще йіи волочыты зъ осены, а якъ вкорыниться добре, тоди треба що-осены шкрябаты йіи дряпакамы та скородыты боронамы зъ вагою, щобъ глыбше розворушыты землю. Колы есть змога, то варто люцерну посыпаты дрибнымъ гноемъ, половою, попиломъ, видъ того вона краще росте. Якъ-що люцерна выйде ридка, або зовсимъ мисцямы пропаде, *досиваты* йіи не вартъ, бо ничого зъ того не выйде, тилько дурно пропаде насиння; вже краще ти лысыны позасиваты

тымофіевкою, або костыремъ, тилько перію не можна сіяты, бо винъ розкориниться и заглушыть люцерну.

Люцерна въ нашимъ краю *косыться* на сино ранище видъ усихъ травъ, въ хорошу весну часомъ до Мыколая (9 мая) вже йіи косять, отава-жъ поспивае мисяця черезъ пивтора, а колы лито не сухе, то въ-осены йіи косять ще й третій разъ. Люцерну треба косыты тоди, якъ вона почне де-не-де выкыдаты цвитъ, не треба ждаты покы вона вся зацвите; краще йіи скосыты ранище, нижъ онизныться зъ косовыцею, бо у перестоянои люцерны стебелъ твердый, нейстивный.

Скошену люцерну не можна держаты довго въ покосахъ, бо пересохнуть и обсыплються лысточкы, а люцернове сино безъ лысточкивъ не вартъ ничого, а черезъ те його треба тилько прывъялыты тай складаты въ невелычки купкы, а вже на другый день покыдаты въ копыци. Колы-жъ стоить погода мокра и сино въ купкахъ почне гритысь, то въ соняшный день йихъ треба на якый часъ роскыдаты, щобъ охололо, а потимъ поскладаты въ копыци; хочъ сино й *почорніе* и не матыме гарного, зеленого выгляду, але воно видъ того не гиршае и худоба його йисть такъ само, якъ и зелене.

Часомъ трапляеться таке дощове лито, що люцерны не можна высушыты, тоди йіи складають *вожкою* въ скырты; настелють на пидстижжя соломы, а потимъ кладуть шаръ люцерны въ пивъ-аршына, потимъ шаръ сухои соломы, потимъ зновъ люцерны и такъ до верха, тай выверщують соломою: солома проходыть сокомъ та духомъ зъ люцерны, то худоба йіи йисть дуже добре; люцерна така сытна паша, що нею самою николы не годують худобы, а завжде перетрушують йіи зъ соломою, або роблять мишану сичку.

Колы въ хазяйстви йе жатка, то нею найкраще збираты люцерну, бо тоди купкы лягають на стерню, а не щильно на землю и швыдче просыхають; черезъ день купкы складають въ копыци, и люцернове сино выходыть зелене и зъ цилымы лысточкамы та гылячкамы. Копыць не треба довго держаты на люцерновимъ синокоси, особлыво въ дощову погоду, бо пидъ нымы люцерна пропадае и ти мисця потимъ заростають буръянамы.

Колы литомъ годують худобу зеленою люцерною, то треба йіи мишаты зъ соломою, щобъ не завадыла; свыней можна

годуваты и самою свижою травою, хочъ воны йіи и йидять пажерлыво, але вона йимъ не вадыть.

Перши рокы не годыться пускаты худобы на люцерну, а колы вона добре вкориныться, то можна пасты, тилько зъ обережнистю, щобъ худоба не здулась: не треба йіи пускаты-ранкамы, колы есть роса, або въ мокру погоду; голоднои худобы зовсимъ не слидъ пускаты на люцерну, тай не голодну —не треба довго пасты, бо се така лакома паша, що скотына може объистысь. Не треба дуже збываты люцерны худобою, а овець зовсимъ не слидъ пускаты, бо воны обгрызають люцерну коло самого кориня и видъ того вона може пропасты.

Якъ сказано, люцерна держыться на хорошыхъ земляхъ дуже довго, а на степовыхъ земляхъ вона вже на пъяте лито почынее риднуты, йіи заглушують степови травы; таку люцерну вже на варто зоставляты на синокисъ, выдно, що для неи вже на симъ поли не стае харчивъ, зъ такои люцерны треба зибраты на сиинія, а поле выораты на хлибъ, або пустыты пидъ толоку. На *насиння* можна зоставляты и отаву, скосывши зъ весны люцерну на сино, але зъ отавы завжде збираеться менче насиння.

Зерно люцерны росте въ стрючечкахъ, закрученыхъ, якъ баранячый ригъ; колы стрючечкы побурѣють и насиння въ йихъ затвердне такъ, що не буде роздушуватыся въ пучкахъ, тоди треба люцерну скосыты и скласты въ копычкы. Якъ-що люцерна поспивае не разомъ, а кубламы, то зелену треба покыдаты, щобъ доспивала, и спилу выкошуваты, бо поопадають стрючечкы. Зъ поля йіи звозять ранкамы, колы есть роса, та застеляють возы ряднамы, щобъ не вытрусыты насиння.

Молотыты треба тежъ на рядни, щобъ не засмитыты люцерны; вохки стрючечкы не вымолочуються видъ разу цилюмъ, йихъ треба высушуваты на сонци и зновъ перемолочуваты; найкраще молотыты паровою молотылкою, тоди чысте зерно йде прямо въ мишокъ.

Не можна сказаты, скилько збираеться пудивъ насиння зъ десятыны, бо воно родыть дуже не ривно: зъ хорошои, густои люцерны часомъ збираеться пудивъ 30 зъ десятыны, а зъ ридкои, або зъ отавы — часомъ пудивъ и 5; продаеться люцерна по 8, по 10 рубливъ за пудъ, то зъ хорошои десятыны люцерны часомъ можна взяты за насиння бильше грошей, нижъ зъ 3-хъ десятынъ доброго хлиба.

Писля збору насиння, вже хорошого синокосу зъ люцерны не буде, а черезъ те зъ неи збираютъ насиння тилько на *четверте*, або на пъяте лито, колы вона вже почынае рыднуты; а якъ зберуть насиння, то тоди вже орутъ йіи пидъ хлибъ.

Сіяты йіи на симъ самимъ мисци зновъ *не слидъ*, бо вона вже выбрала зъ земли ту сылу, щоій й потрибна для зросту, и не буде вже родыты, ажъ покы земля не набереться зновъ тіеи сылы. Кажуть, що люцерну зновъ можна сіяты на тимъ самимъ поли черезъ стилькы литъ, скилькы вона тамъ росла: колы вона тамъ росла 5 литъ, то писля неи треба 5 литъ сіяты на тимъ мисци що-небудь друге, а ажъ на шосте лито можна зновъ посіяты люцерну.

Писля люцерны можна всячыну сіяты, окримъ горошковыхъ рослынъ; писля неи колосовый хлибъ родыть дуже добре, бо вона на своихъ коринняхъ запасае багато сылы для хлиба, тилько въ першу осинь поле зъ пидъ люцерны треба выораты на *зябъ*, щобъ воно за зиму набралось воды, бо люцерна дуже высушуе землю. Въ тыхъ хазяйствахъ, де треба багато сина, люцерну можна сіяты въ такому сивообороти: 1)—паръ; 2)—озымына; 3)—кукуруза, бурякы; 4)—ярына: 5) кукуруза, бурякы; 6)—ярына; 7, 8, 9, 10—люцерна на сино: 11) толока и 12)—яра пшеныця, тоди люцерна вертатыметься на те саме мисце ажъ черезъ 7 литъ.

Въ маленькыхъ хазяйствахъ, въ котрыхъ нема выпасу для худобы и нема чымъ йіи годуваты, найкраще посіяты люцерну въ городи, чы въ левади. Колы вона пидросте, то накошуваты йіи що-дня, мишаты зъ соломою тай годуваты худобу. На жырныхъ, гноюватыхъ земляхъ, якъ сказано, люцерна дае дуже багато хорошои паши и держыться довго на однимъ мисци; а колы вона почне пропадаты, то тоди йіи зъорать и замисць неи посіяты могаръ, кукурузу та бурякы на пашу. Литъ пъять, шисть можна попереминно сіяты—то могаръ, то кукурузу та бурякы, а потимъ зновъ посіяты на тимъ мисци люцерну. Треба зауважыты, що люцерна ще краще и довше родыть, колы йіи сіють зъ клеверомъ та эспарцетомъ, якъ про се буде сказано дали.

Я нарочыто росказавъ про люцерну въ подробыцяхъ, бо ся трава та ще могаръ найкращи для нашого краю.

Эспарцетъ. Эспарцетъ стебломъ и лыстомъ трохы схожый на горобъячый горошокъ, що самосіемъ росте у насъ помижъ хлибамы та на синокосахъ: стебелъ його гыллястый, лыстъ—якъ гребинка, цвите червоно. Коринь у його товстый и довгый, винъ йде въ землю глыбше, якъ на сажинь и не боиться твердои земли, а росте часомъ и на такыхъ камынняхъ, де не може росты ніяка трава. Въ Швейцаріи есть таки камъянысти горы, де колысь не росла трава, а зъ того часу, якъ почалы на йихъ сіяты эспарцетъ, тамъ завелысь таки синокосы, якыхъ у насъ ридко и по нызынахъ; тамъ люде нанòсылы на камъяни горы земли, сіялы эспарцетъ и черезъ килька литъ на тыхъ мисцяхъ заводывся хорошый синокисъ, бо кориння эспарцетове знаходыть собы харчъ навить и въ камени.—У насъ эспарцетъ родыть на всякыхъ земляхъ, навить и на такыхъ, де не росте люцерна, и держыться на однимъ мисци рокивъ 4 або 5, а де полюбыть землю, то й до десятка литъ. Посухы винъ не боиться, а колы його не збываты зъ осены худобою, щобъ на йому трохы видросла отава, то винъ не боиться и найлютищыхъ морозивъ. Косыться винъ у насъ тилько разъ въ лито и дае пудивъ 150 хорошого сина зъ десятыны.

Эспарцетъ.

Сіеться винъ весною, хочъ кажуть, що його можна сіяты и въ Спасивку, абы до зимы вкоринывся: въ тыхъ краяхъ, де лито не дуже посушне, його сіють зъ ярымъ хлибомъ, а у насъ краще сіяты чыстый эспарцетъ.

Пидъ його тежъ треба выбираты землю чысту, на котрій нема коринястыхъ травъ, та ораты на зяблю, а весною, якъ тилько трохы протряхне земля, посіяты пудивъ зъ 10 эспарцету на десятыну, а потимъ миленько прыораты чотырылемешныкомъ. Насиння эспарцетове велыке та лехке, а черезъ те не добре заволочуеться, найкраще його сіяты рядовою сивалкою, тоди все насиння ривно ляже въ землю. Колы эспарцетъ сіеться

зъ хлибомъ, то впередъ посіють на зябли хлибъ, а потимъ эспарцетъ тай разомъ заволочують.

Кожнои осены эспарцетове поле треба *скородыты* боронамы, а якъ вкоринться, то й дряпакамы. Колы посыпаты його дрибнымъ гноемъ, попиломъ, то винъ розростается роскишно и дае биль̀ше сина.

На сино його *косять* тоди, якъ винъ ввесь зацвите и навить колы вже есть подекуды насиння. Въ покосахъ эспарцетъ швыдче сохне, нижъ люцерна, а черезъ те треба пантруваты, щобъ не пересушыты його и не обтрусыты лысточкивъ. Колы винъ прывъяне трохы въ покосахъ, його складають въ копычкы, а потимъ въ бильши копыци; въ дощову погоду його складають въ скырту вохкымъ, перекладаючы сухою соломою, якъ и люцерну. Якъ-що въ косовыцю стояла суха погода, то сино выходыть зимою зелене и навить зъ червонымы квиткамы.

На *насиння* треба покыдаты той синокисъ, де вже эспарцетъ косывся литъ зъ 4 и вже почавъ риднуты, бо писля збору насиння винъ зовсимъ пропадае.

Эспарцетъ цвите тыжднивъ зо два гарнымъ червонымъ та пахущымъ цвитомъ; бжолы дуже його люблять и гудуть надъ нымъ, якъ въ пасици; для бжилъ се самый ранній и найкращый взятокъ, а черезъ те пасишныкы подекуды сіють эспарцетъ умысне для бжилъ.

На насиння його косять надзелень, якъ тилько побурѣють ныжни стрючечкы, щобъ не обсыпалось насиння. Колы винъ трохы просохне въ копычкахъ, його перевозять на тикъ и молотять ципамы, або гарманують киньмы; на молотыльни винъ молотыться дуже ныняво, забарно. Насиння эспарцетове не вымолочуеться зъ стрючечка, а такъ и держыться въ йому, такъ воно зъ стрючечкамы и продаеться на насиння.

Обмолотывшы, насиння треба добре провіяты, щобъ поодвивалысь порожни стрючкы, а потимъ розстелыты його не товсто на горищи або въ комори. Эспарцетове насиння може лежаты рокивъ зо тры въ сухому мисци и сходыть такъ само, якъ и торишне, а колы почорніе, або зморщыться, то не зійде.

Зъ десятыны збираеться його пудивъ 25 и продаеться по рубли въ 3 за пудъ; солома його хороша, краща видъ лучного сина.

Писля эспарцету треба рокивъ 4 сіяты що-небудь друге, а на пъятый годъ можна зновъ його сіяты на тимъ самимъ мисци.

Въ Херсонщыни въ тыхъ экономіяхъ, де треба багато сина, його сіють въ такому сивообороти: 1)—паръ; 2)—озымына; 3)—кукуруза, бурякы; 4)—ярына; 5, 6, 7, 8)—эспарцетъ; 9)—толока; 10)—яра пшеныця.

Клеверъ. Клеверъ росте въ нашимъ краю самосіемъ по нызькыхъ мисцяхъ и зветься трылыстныкомъ, хрестыкамы та инышымы назвамы. Сіяный клеверъ зветься у насъ конюшыною и бувае трьохъ сортивъ—червоный, билый та шведськый; найчастище сіють *червоный клеверъ*. Стебелъ його гыллястый, крыслатый, лысточкы кругленьки, ростуть хрестыкомъ, цвите винъ червонымы головкамы, насиння дрибненьке, трохы бильше видъ маку, росте въ стрючечкахъ, по одному, по два зернятка; коринь йде глыбоко въ землю, але все такы не на таку глыбыну, якъ коринь люцерны. На нызькыхъ, але не болотяныхъ, земляхъ росте дуже добре, косыться двичи въ лито и дае пудивъ 500 сина зъ десятыны; въ Кыивщыны на равныхъ земляхъ дае пудивъ 300 сина, а на высокыхъ степовыхъ земляхъ ридко колы родыть.

Червоный клеверъ.

Сино зъ його дуже гарне и вважаеться за найкорыстнище, найсытнище, а черезъ те въ Россіи и за гряныцею, де не бувае посухы, його сіють скризь.

Сіеться клеверъ рано весною по озымому хлибови: якъ тилько зійде зъ озымыны снигъ и земля ще не зовсимъ розмерзлась, його розсивають по жыти, чы по озымій пшеныци

не менче, якъ *пивтора* пуда на десятыну; земля протряхне, повтягае насиння, воно зійде и ростыме пидъ озымымъ хлибомъ; у насъ такъ часомъ весною сіють просо по озымыни, колы вона выйде зъ зимы ридка.

Часомъ його сіють зъ ярыною такъ якъ инчи травы: весною розсіють ярыну, заволочать добре, щобъ рилля була гладенька, а потимъ розсивають рукамы, чы сивалкою и прыкочують коткомъ або заволикають лискою, але зъ ярымъ хлибомъ винъ ридко колы вдається. Писля жнывъ клеверъ розростаеться соби, отъ-же въ те лито його ще не косять, а тилько пасуть на йому худобу; скотына видъ його здувається ще гирше, нижъ видъ люцерны, а черезъ те треба пасты зъ обережнистью.

Въ-осены його *скородять* боронамы, стягають стерню та инче смиття, а на друге лито, якъ зацвите, косять на сино. На трете лито зъ клеверного синокосу мало збирається сина бо винъ довше двохъ литъ росте тилько тоди, колы його сіють зъ якою небудь другою травою—зъ тымофіевкою, або эспарцетомъ.

На сино клеверъ *косыться* тоди, якъ ввесь зацвите; на покосахъ йому не дають пересыхаты, щобъ не обсыпалысь лысточкы та квиткы, а складають въ купкы, якъ и люцерну. Въ мокру погоду трава въ купкахъ гріеться, тоди йихъ на який часъ роскыдають, а потимъ складають у велыки копыци, а дали й въ скырту; хочъ сино й почорніе, але про те воно не теряе своего смаку и сылы, скотына його йисть дуже лакомо и поправляеться, якъ видъ зерна.

На *насиння* клеверъ косыться тоди, колы бильшисть головокъ почорніе; не треба ждаты, покы доспинуть вси, бо багато йихъ поопадае. Скосывшы, треба даты клеверу просохнуть въ покосахъ, скласты въ копыци, перевезты на тикъ и молотыты; до молотьбы винъ дуже твердый: головкы-то лехко одпадають, та стрючечкы въ йихъ мицно держаться та й зерно не вымолочуеться зъ стрючкивъ; щобъ чысто вымолотыты клеверъ, треба стрючечкы перепускаты черезъ машынку, що зветься клеверною *теркою*. Зъ десятыны збирається пудивъ 25 зерна, його можна держаты не больше двохъ рокивъ, а потимъ воно вже не годыться на насиння.

Клеверъ дуже збагащае поле, писля його всякый хлибъ родыть, якъ на выгноеній земли, але його не можна рокивъ зъ 4 сіяты зновъ на тимъ поли, де винъ рисъ, а черезъ те

його сіють въ такимъ сивооборoти, щобъ винъ не ранище, якъ черезъ 4 лита вертався на свое мисце.

Билый клеверъ росте довше на однимъ мисци, нижъ червоный; кажуть, що винъ держыться часомъ и до 10 литъ. Винъ тежъ любыть вохки, нызьки земли, але самосіемъ росте и у насъ въ Херсонщыни и зветься билою кашкою, сирымъ зиллемъ.

Цвите билымы головкамы, стебелъ його не росте вгору, а стелеться по земли, отава одростае дуже скоро, а черезъ те його найбильше сіють для *выпасу* худобы, а на сино сіють тилько зъ якою-небудь другою травою. Хто хоче маты хорошый, завжде зеленый, выгонъ для скотыны, то нехай засіе шматокъ поля билымъ клеверомъ. *Сіеться* винъ такъ само, якъ и червоный клеверъ, рано весною по озымыни, але не больше *пуда* на десятыну, бо насиння його ще дрибнище.

Цвите винъ циле лито, а черезъ те не лехко вгадаты, колы його косыты на *насиння*. Молотыться такъ само, якъ и червоный клеверъ, и часомъ дае до 30 пудивъ насиння зъ десятыны, котре продаеться рубливъ по 8 за пудъ.

Шведськый клеверъ схожый на червоный и на билый, цвите головкамы червоно-билымы; самосіемъ росте и на дуже мокрыхъ мисцяхъ, навить и на болотахъ, за те на сухыхъ земляхъ росте ридко. Винъ *сіеться* завжде зъ якою-небудь травою, найчастище його сіють на мокрыхъ лукахъ зъ тымофіевкою, або зъ костыремъ. *Насиння* його ще дрибнище, нижъ билого, и сіеться трохы менче пуда на десятыну. Цвите винъ циле лито и вважаеться за одну зъ найкращыхъ рослынъ для бжилъ; косыться на сино и на насиння такъ само, якъ и червоный клеверъ.

На самосійныхъ синокосахъ ридко колы росте яка-небудь одна трава, хочъ часомъ и здається, що синокисъ зарисъ тилько одною травою, а колы блыжче прыдывытысь, то можна помитыты, що мижъ нею росте багато инчыхъ травъ, тилько одніи травы найбильше, то вона й покрывае вси.

Люде помичають, що синокосы зъ багатьохъ травъ дають больше сина, нижъ зъ якои небудь одніи, хочъ сино те може й гирше; помичають, що й хлибъ одного сорту менче родыть, нижъ мишаный: въ Херсонщыни люде сіють на харчи суржокъ—се мишанка озымои пшеныци зъ жытомъ—и кажуть, що суржокъ краще родыть, нижъ чысте жыто, або пшеныця; помичають

навить, що пшеныця ризныхъ сортивъ бильше родыть, нижъ пшеныця одного сорту; я заразъ скажу, черезъ що воно такъ.

Я вамъ росказувавъ, що горошкови трàвы беруть соби харчи зъ воздуху та зъ велыкои глыбыны, а злакови — зъ верхнього шару земли; тай ти травы, або хлиба, що ростуть на одній глыбыни, жывляться не однаковою харчою. Колы на десятыни, скажемъ, посіяно 2 пуды люцерны, то у насъ густище вже йіи не можна сіяты, бо въ земли вже не хватыть на неи харчивъ и вона сама себе буде глушыть. А колы разомъ зъ однымъ пудомъ люцерны посіяты ще зо 2 пуды эспарцету, зъ пудъ костырю та зъ пивъ-пуда клеверу, то на йихъ всихъ хватыть въ земли харчивъ и такый синокисъ дасть далеко бильше сина, нижъ синокисъ зъ чыстои люцерны, бо эспарцетъ, клеверъ та костырь тягнуть зъ земли не ту сылу, що люцерна. Окримъ того, вси травы не однаково ростуть: люцерна зъ гущыны тягнеться вгору, костырь выганяеться ще выще, эспарцетъ пускае гыллячкы на бокы, а клеверъ стелеться сподомъ и воны одно одного не глушать такъ, якъ люцерна люцерну.

Такъ само и зъ хлибомъ: жыто та пшеныця хочъ и кориняться однаково у верхньому шари земли, а не однаковою харчою жывуть та й не однаково ростуть, а черезъ те и не глушать одно одного. Отъ черезъ що завжде мишани трàвы та мишани хлибà краще родять нижъ чысти.

Для мишаныхъ синокосивъ найкраще сіяты трàвы ризныхъ сортивъ: мишаты горошкови травы зъ злаковымы.

Всякый господарь, довидавшысь, якъ кожна трава росте, яки вона любыть зèмли, самъ для свойого хазяйства выбере трàвы для мишаного синокосу.

На нызькыхъ, вохкыхъ земляхъ, а такожъ въ тыхъ краяхъ, де ридко бувае посушне лито, сіють таку мишанку: на десятыну беруть 10 фунтивъ тымофіевкы, 20 фунтивъ червоного клеверу та 20 фунтивъ шведського клеверу.

Полтавське опытне поле радыть сіяты мишанку зъ такыхъ травъ: люцерны — 24 фунта, эспарцету — 2 пуды, червоного клеверу — 12 фунтивъ, костырю — 30 ф., тымофіевкы — 6 ф., та йожи 8 фунтивъ на десятыну.

На сухыхъ земляхъ сіють таку мишанку: люцерны — 1 пудъ, эспарцету — 4 пуды та костырю — 1 пудъ на десятыну.

Мишанкы сіють такъ само, якъ и чысти травы: на вохкыхъ земляхъ зъ хлибомъ, а на сухыхъ — сами травы.

Перше розсиваютъ трàвы зъ велыкымъ, лехкымъ насиннямъ, заволочуть йихъ добре боронамы, а потимъ сіють трàвы зъ дрибненькымъ насиннямъ. Однакове насиння, якъ люцерна, клеверы, тымофіевку, можна змишаты та й сіяты разомъ.

Збираты насиння зъ мишаныхъ синокосивъ не вартъ, краще на насиння сіяты кожну траву окроме. Мишани синокосы не обезсылюють такъ земли, якъ чысти травы, а черезъ те мишанкы сіють часомъ зновъ на тимъ самимъ мисци, де воны рослы, особлыво, колы травы сіються для выпасу чы выгону.

Треба ще тутъ сказаты, що колы хто не зможе добуты насиння сіяныхъ травъ, то нехай сіе на сино хочъ мишанкы зъ хлиба — зъ вивса, ячменю, кукурузы, проса: отже въ кожну мишанку треба безпреминно пидмишаты *гороху* або *чечевыци*, тоди и паша выйде краща, и земля пиддобрыться, бо горошкови рослыны, якъ я вже казавъ, дуже збагащають землю.

Кукуруза.

Въ нашимъ краю кожный селянынъ знае кукурузу и сіе йіи хочъ потрохы на горóди, або на баштани; вона ще зветься подекуды пшинкою, пшенычкою.

Въ Бессарабіи та Херсонщыни йіи сіють въ поли цилымы ланамы. Тамъ найбиднищый хазяинъ, такый, що й тягла свого не мае, хочъ заробыть плуга, а безпреминно посіе десятыну кукурузы та десятыну пшеныци на кукурузныщи; зъ сыхъ двохъ десятынъ винъ зъ симъею прохарчуеться цилый годъ, мае на всю зиму топлыва, та ще й паши для коровы та для якого пидсвынка.

Экономіи насивають у насъ кукурузы дуже багато, часомъ сіють по 200 и бильше десятынъ, бо кукуруза дае бильше корысти, нижъ жыто, ячминь та овесъ; вона не боиться посухы и дае що-году пудивъ 200 качанивъ зъ десятыны, а часомъ и до 300; свижи качаны въ-осены продаються у насъ по базаряхъ по 25 копійокъ за пудъ, а якъ выстоятьсяся черезъ зиму, высохнуть,—то по 30, або й 40 копійокъ, а молочене сухе зерно продаеться копійокъ 50 за пудъ и дорожче.

Порожни качаны йдуть на топлыво, а кукурузыння (стèбла зъ кукурузы) скотына йисть дуже добре: въ мокру погоду, зъ осены вона йисть весь стебелъ, бо винъ тоди мнягкый, солодкый, а въ суху — объидае тилько тончый кинець та лыстя, а видземкы зостаються на топлыво и, якъ перестоять черезъ лито, то горять, якъ дрибни дрова.

Выходыть, що кукуруза дае зъ десятыны зерна часомъ до сотни рублывъ тай стебла йіи и качаны далеко корыстнищи въ хазяйстви, нижъ найкраща солома, а найбильша корысть зъ неи та, що вона выправляе землю, очыщае видъ буръянывъ. Поле зъ пидъ кукурузы у насъ зветься *паромъ* и люде за нымъ дуже побываються; паръ сей циныться дорожче видъ найкращои толочнои земли, бо на чыстимъ кукурузныщи у насъ люде сіють хлибъ прямо наволокомъ, або пидъ рало и завжде ярый хлибъ родыть на йому далеко краще, нижъ на толочныхъ земляхъ, а про стерни, то й казаты нічого.

Кукуруза у насъ сіеться и добре родыть на всякыхъ земляхъ, для неи по́ля не добирають, найчастище йіи сіють на тыхъ земляхъ, що вже запаскудылысь вивсюгомъ та инчымъ смиттемъ и не родять колосового хлиба. Люде въ Херсонщыни сіють кукурузу такъ: писля веснянои сывбы, колы земля выгріеться, оруть стерню вершка на два глыбыны, а за плугомъ *кыдають* зъ видра зерно на *четверть* аршына одно видъ другого и не въ кожну борозну, а *черезъ* борозну, то кукуруза сходыть рядамы—кожный рядъ видъ ряду—четверти на *тры*, а въ ряду — одно стебло видъ другого—на *четверть*.

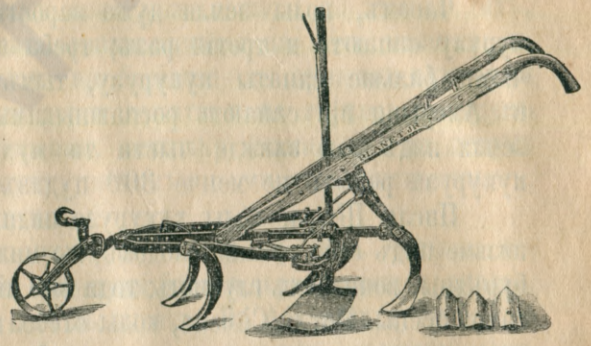
Не треба жалиты насиння, краще сіяты густо, нижъ ридко, бо зъ густои кукурузы потимъ можна зробыты ридчу, а колы зійде ридко, то вже така й буде. Часомъ, щобъ зберегты лышнього робитныка, сіють и сывалкою Черкеса, що надиваеться на борозне колесо, тоди самъ плугъ оре й сіе.

Колы кукуруза посходыть и пидныметься на четверть, тоди йіи *скородять*—проходять бороною вздовжъ нывы и назадъ; се робыться, щобъ пидпушыты землю та позрывать буръянци, що посходылы.

Найкраще сіяты кукурузу на зябли рядовою сывалкою, тоди вона родыть краще, нижъ на новорилли. Весною зябля ралыться дряпакамы, выскорожуеться и сіеться рядовою сывалкою тоди, якъ земля выгріеться, бо въ холодній, мокрій земли зерно часомъ гные и пропадае. Сіють йіи тою самою сывалкою, що сіе й пшеныцю, тилько треба позатыкаты лышни диры, щобъ рядъ видъ ряду бувъ четверти на тры, або й зъ на аршынъ; писля сывбы поле прыкочують коткомъ. Колы нема рядовои сывалкы, то можна сіяты кукурузу на зябли и пидъ плугъ, або садыты рукамы, якъ всяку городыну. Черезъ мисяць, або й ранище, колы кукуруза почне заростаты буръянамы, йіи сапають, а щобъ управытысь швыдче, то сю роботу роблять кинною сапою, чы стругачкою; воны продаються у насъ въ Земській Управи, або робляться сельськымы ковалямы: найкращи зъ ныхъ ти, що роздвыгаються, дывлячысь по рядку—чы вужче чы шырше.

Въ таку сапу чы роспашныкъ, запрягають коняку и хлопчына водыть йіи помижъ рядамы, а чоловикъ держыть за чепигы и керуе, щобъ не зачепыты кукурузы; писля стругачкы *прополюють* ручнымы сапамы въ рядкахъ и мижъ рядкамы, де стругачка зробыла огрихъ чы сказъ, та вырубують въ рядкахъ лышню кукурузу, зоставляючы одно стебло видъ другого не блыжче якъ на *пивъ-аршына*.

Кинна сапа, або роспашныкъ.

Въ Амерыци кукурузу сіють рядамы въ аршынъ шырыны, въ одну и въ другу сторону, обробляють добре киннымы сапамы вздовжъ и впоперекъ, щобъ земля завжде була чыста та пухка, а въ Спасивку въ рядкахъ сіють вузенькою одноконною рядовою сывалкою озыму пшеныцю або жыто. Покы кукуруза доспіе, то озымына вкориниться пидъ нею добре. Въ-осены кукурузу жнуть и заразъ забирають зъ нывы; або тилькы выламують качаны, а стебла зоставляють до весны, щобъ снигъ ривнище вкрывъ озымыну и не здувався витромъ. Пры такимъ посиви озымына родыть не гирше, якъ на чорнимъ пару, та й земля пидъ паромъ не гуляе дурно, а дае хорошый врожай кукурузы.

Мижъ кукурузою часомъ садять зридка гарбузы (кабакы) и въ-осены збирають зъ десятыны по килька возивъ гарбузивъ, котрымы годують свыней, скотыну; се тежъ хороша паша для худобы, годылося-бъ, щобъ наши хазяины звернулы на неи увагу.

До Пѣтра кукурузу сапають *ще разъ*, та заразомъ *пасынкують* и *пидгортають* йіи сапамы; можна пидгортаты и тымы самымы роспашныкамы, що й сапають, тилько тоди прыгвинчують до заднихъ лапъ зъ обохъ бокивъ по полычци. Кинною сапою робота йде далеко швыдче, нижъ ручнымы: въ день однымъ роспашныкомъ можна обробыты дви зъ половыною десятыны кукурузы, або картопли чы бурякивъ.

Часомъ, колы земля дуже заростае буръянамы, то кукурузу сапають и третій разъ; треба завжде памъятаты, що чымъ больше сапаты кукурузу, тымъ вона краще вродыть; въ Амерыци йіи сапають роспашныкамы разивъ по пъять, то земля пидъ нею завжде чыста та пухка, а черезъ те тамъ кукуруза родыть не менче 300 пудивъ зъ десятыны.

Писля Пѣтра, колы кукуруза пидниметься вгору, то вона визьме пидъ себе такый холодокъ, що мижъ нею вже не ростуть буръяны, вона йихъ глушыть; тоди вже йій ничого не роблять до самои осены. Писля Сѣмена, колы стебелъ пожовкне и зерно затвердне, кукурузу *жнуть* серпамы, або косять косамы, въяжуть околотомъ въ снопы и складають въ пъятнадцяткы. Часомъ, колы стоить негода, сльота, або нѣколы жаты кукурузы, то вона стоить нежата и до глыбокои осены, а де-яки экономіи, колы мало робочыхъ рукъ, покыдають кукурузу на пни и черезъ зиму, а вже весною выламують качаны.

Найкраще кукурузу жать въ свыдѣ, колы стебла почнуть тилько жовкнуть, а зерно ще мнягке, якъ вискъ, а потимъ складать въ пъяткы: чотыры снопы ставлять на гузири, а пъятымъ накрывають йихъ, якъ шапкою; въ пъяткахъ вона добре доходыть, а свыдне кукурузыння скотына йисть далеко краще, нижъ перестояне.

Колы кукуруза выстоиться въ кланняхъ, то въ суху погоду йіи перевозять на тикъ, складають въ *вузеньки* скырточкы, не шырше сажня, тай выломують и лущать качаны. Кукурузыння складають въ высоки та вузеньки скырты, щобъ не прило; въ-осены та зимою нымъ годують скотыну, а на весну *не лышають*, бо воно тоди высыхае и не мае вже того смаку.

Качаны на зиму ссыпаються въ таке мисце, щобъ йихъ пробиравъ витеръ; у насъ качаны держуть въ вузенькыхъ плетеныхъ коморяхъ, що звуться кошамы. Коши робляться на пидвалынахъ, шырыною не больше сажня, а довжыною —

скилькы треба, стины оплитаються хворостомъ, або оббываються дошкамы, але не щильно; зъ бокивъ качаны не бояться ни дощу ни снигу, абы кишъ бувъ добре вкрытый околотомъ, чы дошкамы, щобъ не текло на качаны зверху. Въ такыхъ кошахъ кукуруза за зиму высыхае и весною, въ маю мисяци, молотыться ципамы, або машыною; якъ-що вона не продаеться, то краще йіи держаты качанамы, бо зерно та борошно швыдко гиркнуть, а въ качанахъ вона може лежаты по килька литъ.

Люде зимою сушать свижи качаны на печи, молотять та деруть на крупы, мелють на борошно; зъ сушенои кукурузы зерно та борошно може довго лежаты и не гиркне; зъ крупъ варять кашу, а зъ борошна лемишку (мамалыгу) та печуть хлибъ — рощыняють кукурузянымъ, а мисять пшенышнымъ, або жытнымъ борошномъ.

Воливъ та коривъ выгодовують на продажъ цилымы немолоченымы качанамы, але тоди багато зерна марно пропадае, бо багато його цилого йде въ кизякъ. Въ Амерыци дуже багато насиваютъ кукурузы; подекуды тамъ годують скотыну тежъ цилымы качанамы, а щобъ не пропадало зерно, на ти мисця, де годуеться скотына, потимъ пускають свыней та птыцю.

Въ экономіяхъ у насъ роблять зъ кукурузы зимою дерть машынкамы: теперъ повелысь таки машынкы, що деруть на дерть цилу кукурузу зъ качанамы, а можна робыты дерть и зъ самого зерна. Дертьою выгодовують скотыну, нею-жъ можна годуваты и коней, колы нема вивса; свыней та птыцю годують цилымъ зерномъ, а зайве продають на базари; у насъ купци збирають велыки партіи кукурузы и вывозять йіи за гряныцю, якъ и всякый хлибъ; тамъ йіи тежъ вжываютъ на харчи и гонять зъ неи горилку.

На насиння треба выбираты качаны густо набыти зерномъ, а зерно щобъ на йихъ уло вузеньке та довге, якъ соняшныкове зернятко; найкраща кукуруза та, у котрои качанъ безъ зерна тонесенькый; така кукуруза больше важыть, больше дае зерна и швыдче сохне. За найкращу кукурузу для нашого краю вважають *бессарабську* жовту та венгерську— *секлеръ;* найранище посиваe *Спасивська* кукуруза, а черезъ те йіи сходнище сіяты въ тыхъ краяхъ, де лито коротке. Хто сіе два або й больше сортивъ кукурузы, той повыненъ памъятаты, що кожный сортъ треба садыты далеко одынъ

видъ одного, щобъ воны не помишалысь. Треба знаты, що насиння кожнои рослыны завъязуеться тоди, колы пылъ зъ одного цвиту перенесеться на другый—чы витромъ, чы на лапкахъ ризныхъ кузочокъ та мухъ, безъ сього не буде въязи, не буде насиння; всякый знае, що колы плоскинь выбраты тоди, колы вона не одцвила и необпылыла цвиту матирки, то насиння не буде. Колы-жъ пылъ зъ цвиту одного сорту якои-небудь рослыны попаде на цвитъ другого сорту тіи самои рослыны, то си сорты помишаються: напрыкладъ, колы била кукуруза обпылыть жовту або червону, то насиння на качанахъ помишается и воны выйдуть ряби; отъ черезъ що треба ризни сорты кукурузы садыты далеко одынъ видъ другого.

Въ тыхъ хазяйствахъ, де худобу держать и литомъ дома на прывъязи, сіють кукурузу и на *зелену пашу*. Тоди йіи сіють густо—пудивъ по 6—7 на десятыну, чы рукамы, чы рядовою сіялкою, якъ и всякый хлибъ. Колы вона пидниметься вершкивъ на два, то йіи скородять боронамы въ два слида—туды и назадъ, щобъ пидпушыты пидъ нею землю, а колы выросте у пивъ-аршына, то накошують що-дня для худобы; видъ зеленои кукурузы худоба швыдко набираеться тила, а коровы дають багато хорошого молока. Въ мокре лито кукуруза одростае отаву и дае въ лито до 5 тысячъ пудивъ зеленои паши зъ десятыны; ніяка инча рослына не дасть стилькы паши, якъ кукуруза; часомъ зъ неи роблять сино, але воно не скоро сохне, бо мае багато соку, а черезъ те, колы за лито йіи не згодують зеленою, то квасять йіи чы *силосують* на зиму въ ямахъ.

Яма копаеться до 3-хъ аршынъ глыбыны и шырыны, а довжыны — скилькы треба; обшываеться дошкамы, або обкладаеться цеглою, каминемъ. Зелену кукурузу сичуть на шматочкы сичкарнею, ссыпають въ яму, прысолюють йіи и щильно утоптують ногамы або трамбовкамы, а потимъ закрывають яму соломою, дошкамы, а зверху накыдають земли, щобъ прыгнитыть. Зимою роскрывають яму частынамы, щобъ не поморозыты паши, рижуть йіи заступомъ и годують нею худобу; прывычна скотына йисть сей квашеный кормъ дуже добре и скоро одъ його поправляеться.

Такъ само квасять на зиму бурячыння чы свеклу, картоплыння та всяки бадыллясти та водяви буряны.

У насъ ридко хто робыть квашеный кормъ, бо въ нашимъ краю можна и безъ його на зиму запасты багато хорошои сухои паши та бурякивъ.

Бурякы.

Окримъ тыхъ бурякивъ, що сіються въ нашимъ краю по городахъ для стравы, та сахарныхъ бурякивъ, що йдуть на выробку сахарю, есть ще бурякы, що сіються умысне на пашу для худобы и звуться *кормовымы* бурякамы; отъ про си-то бурякы я й хочу теперъ росказаты.

Ни одна рослына въ нашимъ краю окримъ кукурузы не дае стилькы паши, якъ бурякы: на польовыхъ земляхъ воны родять до 3-хъ тысячъ пудивъ зъ десятыны, а на пашу воны таки сытни, що однымъ пудомъ бурякивъ можна швыдче и краще нагодуваты скотыну, нижъ пивъ-пудомъ найкращого сина. Выходыть, що бурякамы зъ одніи десятыны можна прогодуваты больше скотыны, нижъ синомъ зъ пьяты десятынъ.

Колы въ хазяйстви нема сина, нема дерти, то й соломою зъ бурякамы можна выгодуваты скотыну на сало, а колы й соломы обмаль, то за помичью бурякивъ можна дешево перезимоваты скотыну, бо бурякы обходяться соби не дорожче видъ соломы, а по сытности йихъ можна прырывняты до сина.

Скотына йихъ любыть больше, нижъ всяку инчу пашу, швыдко видъ йихъ поправляеться, а коровы видъ йихъ дають молока, якъ въ хороше лито.

Окримъ сього, бурякы ще корыстни въ хазяйстви тымъ, що выправляють поле ще краще, нижъ кукуруза, и писля йихъ всякый хлибъ родыть дуже добре.

Кормови бурякы можна сіяты на всякыхъ земляхъ, абы воны булы мнягки, не дуже сухи и не дуже мокри. Дуже тверди глынысти земли, або писчани — не здатни пидъ бурякы; такъ само не здатни земли таки скатысти, що зъ йихъ швыдко збигае дощова вода, а найкраще бурякы родять на земляхъ жырныхъ, гноюватыхъ, на старыхъ токахъ, загонахъ, або пидметахъ; на такыхъ земляхъ бурякы родять и по 6 тысячъ пудивъ на десятыни.

Пидъ бурякы николы не слидъ ораты весною, бо весняна оранка завжде сушыть землю; пидъ йихъ треба выораты поле зъ осены на *зябъ*, яко-мога, глыбше, а весною выралыты, выскородыты зяблю, щобъ земля була пухка та горошковата, и тоди сіяты.

Кормови бурякы бувають всякыхъ сортивъ: есть червони, били, жовти, есть довги, що на половыну ростуть зверху, а на половыну въ земли; есть кругли, есть плескувати, якъ тарилка. Найкращи—*обендорфськый*, а особливо *экендорфськый*, круглый, червоный, або жовтый бурякъ; насиння можна достаты черезъ Земську Управу; тилькы до насиння кормового буряка треба пидмишаты третыну (1/3) насиння сахарного, тоди бурякы будуть корыстнищи для худобы.

Найкраще *сіяты* бурякы рядовою сивалкою, а колы нема сивалкы, то сіють и рукамы, а все-такы *рядочкамы*. Рядкы значѣть найчастище маркеромъ—се такый драпачокъ, якъ наше пъятызубе рало; робыться винъ такъ: въ деревъяный брусокъ чы колодку удовбують пъять деревъяныхъ зубивъ, довжыною зъ по аршыну кожный, а одынъ видъ другого—на пивъ-аршина; въ брусокъ ще задовбують голобли та чепигы. Въ сей маркеръ запрягають коняку и водять йіи по ныви, а чоловикъ направляе за чепигы, щобъ рядкы значылысь ривно; кожный рядъ видъ ряду выйде на пивъ-аршына; сымъ маркеромъ можна значыты ряды не тилькы на бурякы, а й на всяку городыну, на баштанъ и на кукурузу, колы йіи садять на зябли рукамы.

Въ позначени рядкы бурякове насиння садыться рукамы не ридче, якъ на два вершка зерно видъ зерна; не треба звысока кыдаты насиння, бо воно роскочуеться, або зносыться у бикъ витромъ и рядкы выходять неривни; колы сивачъ дійде до краю, то вертаеться назадъ тымъ самымъ рядомъ и загортае його та *прытоптуе* ногамы.

Колы насиння свиже, погода стоить тепла, а земля вохка, то бурякы скоро сходять; въ холодній и сухій земли воны лежать довго и часомъ буръяны швыдче зійдуть, нижъ бурякы.

Якъ тилько мижъ рядкамы почалы сходыты буръяны, або земля заплескалась дощемъ, то йіи треба *пидпушыты* сапамы, або кинною стругачкою, але такъ, щобъ не зачепыты рядкивъ, въ котрыхъ посіяне насиння.

Колы бурякы посходять и пидростуть зъ на вершокъ, треба *другый разъ* просапаты землю мижъ рядкамы, а разомъ зъ сымъ повыполюваты рукамы, або сапамы буръяны въ рядкахъ и повырубуваты зайви бурячкы, зоставляючы одынъ видъ другого не блыжче, якъ на *четверть* аршына. Сю роботу треба робыты бережно, щобъ не дуже вже розридыты

бурякы и не покыдаты йихъ по два, по тры вкупи, а безпреминно тилько по *одному*; колы бурячкы похылылысь, або повысмыкувалысь зъ земли, то йихъ треба повыривнюваты, попрытыскаты кругомъ йихъ землю.

Тыжнивъ черезъ два, тры, колы бурякы добре вкорениться, треба въ *третій* разъ просапаты землю мижъ рядкамы и *попидгортаты* бурякы сапамы, або киннымъ пропашныкомъ зъ полычкамы; писля сього йимъ вже до самои осены ничого не роблять.

Копаты йихъ слидъ, якъ можна *пизнище*, бо бурякы ростуть до самихъ морозивъ, отъ-же треба такъ миркуваты, щобъ йихъ выкопаты до *морозивъ* и въ *суху* погоду, покы ще не насталы осинни сльоты, бо мерзли, або мокри бурякы швыдко зимою гныють.

Я не буду росказуваты про те, якъ копають бурякы, бо се всякый селянынъ знае, тилько треба памъятаты, що бурячыння, чы свеклу не слидъ обризаты дуже щильно, щобъ не пораныты буряка, и не треба на йихъ лышаты земли, бо зимою воны будуть загныватн, або проростаты. Свижого бурякового лыстя не слидъ даваты худоби, бо видъ його худобу нападае жывитъ; найкраще його квасыты въ ямахъ, якъ кукурузу.

На зиму бурякы складають або въ *ямы*, яки у насъ люде копають на картоплю, або умысне роблять на йихъ *льохи* чы погриба. Колы багато насиваеться бурякивъ и нема змогы йихъ всихъ ховаты въ погрибы, чы ямы, то йихъ складають и на двори въ *скырточкы*, *кагаты*.

Для сього выбирають высоке сухе мисце, щобъ туды не пидтикала вода, тай выкопують ривненько, по шнуру, яму аршына 2 глыбыны та сажня пивтора шырыны, а довжыны—скилькы треба, и складають въ неи сухи бурякы, а поверхъ земли выкладають зъ бурякивъ скырточку, якъ крышу на два скаты: кожный верхній шаръ бурякивъ затягають, покы не зведуть гребня въ одынъ бурякъ.

Часомъ выкладають таку саму скырточку прямо на земли, не выкопуючы ямы, а тилько застелывшы пидстижжя товсто соломою.

Си скырточкы накрывають не товсто соломою, а якъ почнеться сльота, то вкрывають товще, щобъ бурякы не замокли.

Якъ почнуться морозы, то поверхъ соломы накыдають земли зъ аршынъ завтовшкы; перше, нижъ укрываты землею, ставлять по гребню скырточкы снопы околоту для продухы;

снопы си ставляться гузирямы на солому и не блыжче двохъ сажнивъ одынъ видъ другого; въ велыки морозы вершкы снопивъ прыгынають и прыкыдають землею, щобъ холодъ не зайшовъ въ середыну скырточкы. Зимою роскрывають скырточку стилькы, щобъ набраты бурякивъ на цилый день для худобы, и заразъ-же завалюють соломою, щобъ не поморозыты бурякивъ.

Про годивлю бурякамы я росказувавъ въ другій книжци «Розмовы», а тутъ зновъ скажу, що бурякы треба зъ вечера покрышыты дрибненько сичкарнею або корнеризкою (теперъ есть таки машынкы—корнеризкы, що стружать бурякы тонесенькымы шматочкамы), а потимъ перемишаты зъ половою, або сичкою; за ничъ бурякы пустять зъ себе сикъ, полова роспарыться, то скотына йисть такый кормъ краще, нижъ всяке сино. Недорогу сичкарню, котрою можна добре сикты бурякы, кукурузу та солому, кожный господарь може соби зробыты самъ: вона робыться такъ, якъ и терныця, котрою труть конопли, тилькы замисць деревъяного мечыка вставляеться коса зъ ручкою.

Щобъ маты завжде свое насиння, выбирають зъ осены найкращи, найцилищи бурякы на высадкы и складають йихъ на зиму окроме въ сухому и теплому погриби, або въ ями.

Весною йихъ розсажують на горòди, чы на баштани, або мижъ бурякамы, обсапують йихъ, якъ всяку городыну; колы на высадкы беруться бурякы ризныхъ сортивъ, то кожный сортъ треба садыты далеко одынъ видъ другого, щобъ одынъ сортъ не обпылывъ другого, бо тоди бурякы будутъ переводня зъ усихъ сортивъ. Насиння зъ буряка поспивае не разомъ, а черезъ те його не разомъ и збирають; высушывшы добре на сонци, його держуть черезъ зиму на горищи, або де небудь въ сухимъ мисци; продаеться воно видъ 3-хъ до 5 рублывъ за пудъ.

Кормова морква.

Окримъ кормовыхъ бурякивъ подекуды сіють и кормову моркву; худоба йіи йисть ще охитнище, нижъ бурякы, а коровы видъ неи даютъ тверде, жовте масло. Кормовои морквы йе багато сортивъ, отже найкращымы вважаються—*альтрингемська* та *била зеленоголова*. Пидъ моркву треба выораты землю зъ осены яко-мога глыбше, а весною выралыты та выскородыты, тоди вона краще родыть. Сіють йіи

рано весною, густо, поробывшы маркеромъ рядочкы зъ на пивъ-аршына рядъ видъ ряду, а колы вона буде завтовшкы зъ гусяче перо, то йіи прорывають, зоставляючы вершкивъ на два одну—видъ однои.

Змолоду моркву треба добре выполюваты, щобъ йіи не заглушывъ буръянъ. Выкопують йіи вже тоди, колы почнуться заморозкы, отже треба такъ угадуваты, щобъ выкопаты йіи въ суху погоду, бо мокра морква зимою загные. На зиму йіи складають въ картопляныхъ ямахъ, пересыпаючы сухымъ пискомъ.

Свиже лыстя зъ морквы не вадыть якъ бурякове, нымъ можна смилыво годуваты худобу; воно навить крипыть жывитъ, а черезъ те зъ нымъ можна даваты худоби и бурякове лыстя.

На высадкы выбирають найкращу моркву и высажують йіи якъ и бурякы: насиння треба збираты надзелень, бо воно дуже высыпаеться; молотять його ципамы и держуть въ сухому мисци.

Картопля.

Я не буду багато росказуваты про картоплю, бо всякый хазяинъ садыть йіи и знае, якъ коло неи ходыты, отже не всякый знае, що картопля дуже добра паша и для роговои скотыны. У насъ подекуды экономіи засажують картоплею цили лапы, выробляють зъ неи крохмаль, гонять горилку и выгодовують воливъ, даючы по пуду сырои картопли зъ сичкою въ день на штуку. Видъ варенои картопли коровы швыдче поправляються, а видъ сырои—дають бильше молока, тилькы порослои картопли не слидъ даваты ни худоби ни свынямъ, бо вона вадыть.

Картопля ще тымъ корыстна въ господарстви, що писля неи дуже добре родыть колосовый хлибъ, а черезъ те йіи треба садыты не тилькы по городахъ, а и у поли. Въ несухе лито вона родыть добре на всякыхъ земляхъ, а колы пидъ неи вывозыты побильше попилу, хочъ-бы зъ старыхъ смитныкивъ—попельныкивъ, то вона дуже добре родытыме и на такыхъ перепаханыхъ земляхъ, на котрыхъ вже и хлибъ не родыть.

Зъ того, що я росказавъ про сіяни травы, кукурузу та про бурякы, выдно що воны корыстни въ господарстви не тилько тымъ, що дають багато хорошои паши, а ще й тымъ, що пидъ нымы земля видпочывае, набираеться сылы и писля

йихъ дуже добре родыть всякый хлибъ. Пидъ злаковымы травамы поле видновляеться такъ само, якъ пидъ степовымы синокосамы; горошкови травы своимъ довгымъ коринемъ збагащають, гноять верхній шаръ земли, а кукуруза та бурякы выправляють поле та очыщають його видъ буръянивъ.

Отъ черезъ що, я зъ початку сіеи розмовы сказавъ, що пора вже й намъ сіяты въ поли травы, кукурузу та бурякы, бо безъ сього зèмли наши такъ знесыліють, такъ засмитяться буръянамы, що на йихъ и хлибъ не буде родыты.

Правда, лехко сказаты—сій те та оте, а не лехко се зробыты.

Хто мае окремный шматокъ земли, тому не тяжко завесты новый ладъ: на своій власній земли господарь, що схоче, те й посіе, нихто йому не забороныть. А на громадськыхъ обчеськыхъ земляхъ, то справди тяжко заводыты нови порядкы, бо люде, до чого звыклы зъ дида-прадида, то того й держаться, воны не дуже охочи до новыны.

Щобъ зминыты стари порядкы на польовыхъ земляхъ, то треба, щобъ на сходи дви третыны всихъ хазяинивъ подалы голосъ на змину, а сього не лехко добытысь!

Не лехко, а все такы можна.

Треба тилькы. щобъ одынъ, два хазяина въ сели, що мають велыкы горòды чы левады, почалы на йихъ сіяты трàвы, садыты кормови бурякы, то люде побачылы-бъ, яка зъ того корысть, та литъ черезъ килька завелы-бъ и на польовыхъ земляхъ новый ладъ.

Въ де-якыхъ селахъ Кыивськои губерни люде, дывлячысь на панивъ, почалы й на своихъ горòдахъ, левадахъ одынъ по одному сіяты сахарни бурякы та трàвы, а теперъ тамъ вже де-яки села одвелы въ поли змины пидъ бурякы та пидъ трàвы.

Нимци въ Херсонщыни та Катерынославщыни тежъ въ де-якыхъ колоніяхъ почалы сіяты на польовыхъ земляхъ трàвы, кукурузу та бурякы, бо помитылы, що колы въ поли раз-уразъ сіеться безъ перемины тилько хлибъ, то винъ чымъгодъ—родыть все гирше та гирше.

Напослидокъ я зновъ скажу, якъ казавъ въ першій «Розмови»: колы будете въ поли переминяты хлибъ трàвамы, кукурузою, картоплею, та бурякамы, то й паша буде и хлиба будете маты бильше, нижъ теперъ.

45641
БІБЛІОТЕКА
ВУАСГН

ДНСГБ УААН
Dh0014536